

Hrozby na obzoru, nepřátelé nikoli

Threats without enemies. Facing environmental security. Ed. Gwyn Prins. Earthscan Publications Ltd., London 1993, 197 stran, ISBN 1-85383-157-3.

Disciplína bezpečnostních studií byla během posledních 50 let, tj. v období svého velké ho rozvoje, silně determinována prostředím studené války. Nové dimenze bezpečnosti se v diskuzi objevily až v posledních 15 letech. Tento proces se částečně překrýval se vzrůstajícím zájmem o globální otázky, které se dotýkají všech států bez ohledu na jejich velikost, vojenskou, ekonomickou či politickou sílu nebo převládající formu vlády. Těmto naléhavým problémům se od 70. let věnuje Římský klub (počínaje publikací manželů Meadowsových *Limity růstu*). Určitým milníkem na cestě k pochopení bezprecedentních změn, které probíhají na naší planetě a které dopadají na jejich iniciátora, tedy na člověka, byla zpráva *Naše společná budoucnost* (1987), vypracovaná pro OSN Světovou komisí pro životní prostředí a rozvoj (WCED) v čele s Gro Harlem Brundtlandovou.

Spolu s koncem studené války se mohla pozornost vědců přesunout k řešení problémů do té doby zastíňovaných střetem dvou bloků. Rozměr a podstata těchto hrozeb je neřešitelná pro jeden stát nebo skupinu států. Ani vojensky a ekonomicky nejsilnější velmoci světa jim nemožou zabránit v nerespektování státních hranic. V této oblasti se nedá použít ani strategie nukleárního odstrašování, pružné odvety, prvního úderu či zadržování. Použití arzenálů zbraní nashromážděných v minulých desetiletích k ochraně před hroživým nepřítelem na Východě (respektive na Západě) je nemožné s výjimkou obskurní představy vytvoření „zlaté opony“ proti vlnám migrantů z těch „méně šťastných“ zemí. V Cambridgi odpověděla na tuto výzvu skupina lidí v rámci The Global Security Programme (GSP). V roce 1991 se v jeho rámci uskutečnila série přednášek, které se staly základem knihy *Threats without enemies (Hrozby bez nepřátel)*. Na její přípravě se tak podílela rozmanitá skupina autorů, kteří se pokusili nahlédnout na celý problém z mnoha úhlů. Přesto však lze v jejich příspěvcích nalézt jednotící myšlenku.

V předmluvě se ředitel GSP a editor této knihy G. Prins¹ pokusil načrtnout základní dilema globální bezpečnosti, jejímž článkem – nikoli synonymem – je i environmental security.² „Všichni autoři této knihy vidí jako imperativ nalezení způsobů, jak vyvolat politickou akci ještě před tím, než se objeví jasné známky nezvratných škod.“³ Možným prostředkem k řešení tohoto problému je podle jejich názoru „důkladné přehodnocení praktické etiky tak, aby se v nejistém světě stala základem pro zodpovědné chování jednotlivci společnosti zásada předběžné opatrnosti“.⁴ Na druhé straně spatřují autoři nebezpečí i v návrzích na zcela zvláštní řešení. Naopak usilují o „integraci globálních problémů do existujících politických procesů na všech úrovních... a zdůraznění regionální, národní, místní i osobní odpovědnosti“.⁵

Kniha se skládá ze tří oddílů, v nichž je koncept environmental security rozdělen na popis metodologie, základních premis a struktury, na analýzu dvou velkých globálních problémů a na návrhy jejich řešení pomocí různých nástrojů.

Autorem prvního příspěvku je britský následník trůnu, princ Charles. Ve své uvítací řeči přednesené na setkání zpravodajů Světové komise pro životní prostředí a rozvoj před konferencí v Riu de Janeiro se pokusil stanovit základní vztah lidstva, přírody a dosud nenarozených generací – vztah „správcovství“. K řešení základní tenze mezi cirkularitou přírodních procesů a inherentní linearitou novodobé západní politiky (a také ekonomiky) se nejvíce blíží právě princip předběžné opatrnosti. K dosažení nezbytné spolupráce mezi Severem a Jihem je pak předpokladem spravedlnost mezi chudými a bohatými. Pro země Jihu jsou otázky rozvoje a životního prostředí neoddělitelně spjaty s otázkou spravedlnosti (v rovině politické i ekonomické) a zmenšení rozdílů v rozdělení světových zdrojů.

Další příspěvek pochází od britského velvyslance při OSN, Sira Crispina Tickella. Zabývá se v něm nevyhnutelností rizik plynoucích z dosavadních trendů vývoje, pokud budou ve svých základních směrech pokračovat vstříc novému století. Prezentace našeho vlivu na životní prostředí a zpětných účinků i hrozeb z toho pro nás plynoucích (od lokální až po globální úroveň) by nepochybně mohla být obsáhlejší, ale vyčerpávající přehledy a rozborů se objevují v mnoha jiných článcích a publikacích. Výstižný přehled základních problémů je doprovázen povzdechem nad ekologickou „Hlavou 22“: „*Pokud by byl svět spravován s rozumem, měli bychom důvod k povzbuzení... Ale jako u mechanismu peace-keepingu nic nesměřuje k důrazné politické akci, dokud nevypukne válka. A tak konkrétní akce vedoucí k řešení environmentálních rizik a snížení ohrožení je bez nějaké katastrofy velice nepravděpodobná.*“⁶

Stať Jessicy Tuchman Mathewsové navazuje na její článek o rozšiřování definice bezpečnosti.⁷ Po krátkém přehledu postupného pronikání otázek životního prostředí na mezinárodní scénu a do „normální“ bezpečnostní agendy rozebírá vliv hlavních rizik na státní politiku. Nové a často velice naléhavé úkoly pro jednotlivce i mezinárodní společenství jsou přehledně předestřeny, včetně několika „testovacích oblastí“ pro uplatnění „nové politiky“.

Pro nás je určitě zajímavá myšlenka, že „*rozvinuté země na obou stranách staré osy Západ–Východ s největší pravděpodobností nakonec najdou společnou oblast společných zájmů, a to těch, které jsou v rozvoji mechanismů potřebné pro společné spravování této planety tak, aby zajistily svou společnou bezpečnost.*“⁸ V rostoucím konfliktu Sever–Jih jsme s našimi západními sousedy již teď na jedné lodi. Jsme na společné lodi, která bude muset poskytnout nezbytné zdroje – finanční, materiální, technologické i intelektuální – na podporu řešení těch nejdůležitějších problémů ze široké škály „globálních hrozeb“, týkajících se Jihu, jenž je na rozdíl od Severu není schopen bez podpory zvenčí vyřešit.

Druhý oddíl knihy je věnován problémům, které již mají celosvětový dosah (a jejich význam se bude v příštím století zvětšovat), ačkoli nejsou mnohde tak viditelné či hmatatelné. Jedná se o změnu klimatu a ztrátu biodiverzity.

Jedním z důležitých podnětů ke svolání světové konference OSN o životním prostředí a rozvoji do Ria de Janeiro na červen 1992 byla i zpráva vypracovaná na žádost OSN Mezivládním panelem ke změně klimatu (IPCC) – první zpráva v květnu 1990, druhá v lednu 1992. Zde se sešlo více než 300 předních klimatologů, kteří potvrdili s velikou jistotou, že pokračující skleníkový efekt povede k zvyšování průměrných teplot na zeměkouli. Jedním z úspěchů této konference byl podpis komplexní smlouvy o omezení produkce skleníkových plynů (především CO₂ a metanu).

V zasvěceném příspěvku Jeremy Leggetta je nastíněn původně vědecký spor mezi většími klimatologů, jejichž názor byl vyjádřen ve zprávách IPCC, a menšinou spoléhající se na „best-case“ přístup. Druhá z těchto skupin byla ze zřejmých důvodů preferována a bohatě dotována průmyslovými kruhy (od ropných až po elektrárenské) závislými na současné úrovni spalování fosilních paliv, tj. i na úrovni produkce skleníkových plynů. J. Leggett ilustruje možné efekty změny klimatu na širokém spektru příkladů, přičemž používá spíše středních odhadů (samí klimatologové ve zprávách IPCC vyhradili místo možným „překvapením“, zvláště pozitivním vazbám – ty ale paradoxně účinky dále potencují, a tak působí spíše negativně). Hlavní síla boje proti klimatickým změnám musí být zaměřena na zásadní revizi světového energetického průmyslu.

Druhým – ne na první pohled zjevným – globálním problémem, kterému je věnována rozsáhlá kapitola, je ztráta biodiverzity. Martyn Murray zde vysvětluje problémy, jejichž příčinou je hlavně ohrožení tropických pralesů a korálových útesů – největších rezervoiárů biologické rozmanitosti – pro spoustu oblastí lidské činnosti: od zemědělství a lékářství až po výhledy genetického inženýrství. Dotýká se také problému zpracovaného v příspěvku K. Graye, tj. problému světového dědictví a peněžního ocenění takových hodnot, jako je biodiverzita.

Třetí část této knihy obsahuje kapitoly věnované jednotlivým prostředkům zabezpečení

environmental security. Rejstřík použitelných nástrojů je vskutku bohatý. J. Vavroušek se věnuje současné celoevropské struktuře aktivit týkajících se životního prostředí na vládní úrovni i jejím výhledům. Přichází také s návrhy použitelnými v probíhající diskuzi o reformě OSN (čtyři hlavní pilíře: bezpečnostní, ekonomický a sociální systém a péče o životní prostředí plus decentralizace OSN s důrazem na komise zabývající se problematikou větších geografických regionů).

Sir Julian Oswald se pro změnu věnuje úloze armády a jejím možnostem v rámci environmental security v minulosti, přítomnosti a jejími výhledy do budoucna při víceúčelovém využití armády (např. sběr dat v obtížně přístupných oblastech pro výzkum změn klimatu).

Profesor H. P. Dürr se věnuje ekologickému doladování ekonomiky (naší vládou odmítanému termínu), zvláště pak zásadnímu rozporu mezi krátkodobými cíli a efekty, k nimž primárně ekonomika směřuje (a používá k tomu západní lineární myšlení), a dlouhodobými cíli, jež sleduje příroda (kde se tak děje v cirkulárních procesech bez produkce přebytečného odpadu – jako v prvním případě). Zmiňuje se také o problému uplatňování ekonomických modelů v realitě – zabudování externalit (zde ekologické škody a jejich prevence) do našeho rozhodování podle jednoduchých ekonomických pouček.

Profesor K. Gray se dostává k centrálnímu pojmu vlastnictví a rozvíjí zde právnícký přístup k objasňování ambivalence pojmu vlastnictví mezi dvěma póly – právo vyloučení a právo přístupu. Zvláště závažné je to v případě „celosvětového dědictví“. Podstatný problém pojetí vlastnictví jako práva vyloučení formuloval náčelník indiánů Suguamish v dopise prezidentu USA, když ho americká vláda v roce 1855 nutila k prodeji půdy: „*Jak můžete koupit nebo prodat nebe? Nám nepatří svěžest vzduchu či jiskrnost vody. Jak je tedy můžete od nás koupit?*“¹

Hlavní předností této knihy není ani tak vyčerpávající faktografie, podrobné analýzy či ohromující teorie, ale je jí spíše pokus o nový, pro mnohé silně netradiční (až revoluční) přístup ke světu kolem nás. Je to pokus o komplexní pohled, který více odpovídá skutečnosti. Zatím nevíme, jaké jsou synergické účinky jednotlivých člověkem vyvolaných změn, kde se negují a kde naopak potencují. Pokud nás tato kniha donutí jen trochu změnit naše zaběhané vzorce myšlení, pak splnila svůj účel. Pokud se bude o ní diskutovat mezi odbornou veřejností, na univerzitách či v hromadných sdělovacích prostředcích, nevyšla nadarmo (jen aby doplnila další titul do řady knih vycházejících dnes a denně po celém světě). Pokud se jí podaří dát dohromady lidi různých profesí a zaměření, jako se jí to podařilo v případě kolektivu autorů, bude to krok správným směrem. Nejdůležitější oblasti, kde musí být vykonána hlavní práce, není oblast techniky a technologií, ale oblast člověka jako individua i člena společnosti. Pro ty, jež tato práce donutí k hlubšímu studiu, je zde uveden seznam literatury, která by měla být českým čtenářům přístupnější.

Radek Khol

¹ Gwyn Prins je spoluautorem populárního úvodu do problematiky životního prostředí a bezpečnosti, uveřejněného v knize *Top Guns and Toxic Whales: The Environmental and Global Security*. Earthscan, London 1991. Podílel se také na přípravě série dokumentárních filmů na stejné téma pro CTV. Přehlednou a zhuštěnou formou vysvětluje koncept, základní pojmy a přístupy „globální bezpečnosti“ v GSP. Occasional paper No. 6, *Notes towards the Definition of Global Security*, Cambridge 1994.

² Čeština bohužel nemá plnohodnotný ekvivalent adjektiva „environmental“ ve všech důležitých významech tohoto slova. Proto budu v tomto článku používat tento pojem v jeho mezinárodní podobě.

³ Prins, G. (ed.): *Threats without enemies*. Earthscan Publications Ltd., London 1993, předmluva s. XXIII.

⁴ Tamtéž, předmluva s. XXIV.

⁵ Tamtéž, předmluva s. XXV.

⁶ Tamtéž, s. 23.

⁷ Viz Mathews, J. T.: *Redefining Security*. Foreign Affairs, Vol. 68, No. 2.

⁸ Prins, G. (ed.): cit. dílo, s. 34.

⁹ Tamtéž, s. 66.